

مبحث دوم: محورهای راوی شناسی

همانگونه که در جزوه یک گذشت، با توجه به تعریف و رسالت دانش رجال که همان «راوی‌شناسی» است، دو وظیفه برای این دانش می‌توان برشمرد:

الف) شناسایی هویت راوی (شخص شناسی)

ب) ارزیابی میزان اعتماد به راوی در حوزه نقل روایات (شخصیت شناسی)

دستیابی به وظیفه دوم را می‌توان در سه محور اساسی پی گرفت:

۱- طبقه‌یابی راوی

۲- شناسایی مذهب وی

۳- بررسی میزان اعتماد به وی (توثیق و تضعیف)

از این رو مباحث این جزوه را در سه محور پی می‌گیریم:

محور اول: طبقه‌یابی راوی

مرزبندی و سامان‌دهی طبقات راویان، هم در ارزیابی اسناد روایات و هم در فهم و تحلیل روایات، بسیار کارآمد و مؤثر است. از طریق طبقه‌یابی راوی می‌توان در تشخیص اتصال و انقطاع سند، کشف تصحیف در سند، جابه‌جایی نام راوی و نیز تشخیص هویت واقعی راویان همان‌طور که در اسناد، فراوان استفاده نمود. به طور خلاصه، طبقه‌یابی راوی می‌تواند اینگونه تعریف کرد: «شناخت تقریبی عصر فعالیت حدیثی راوی». در توضیح عصر فعالیت حدیثی راوی باید بگوییم که برای هر راوی می‌توان چهار دوره را فرض کرد: قبل از علم‌آموزی، زمان علم‌آموزی (تحمل حدیث)، زمان انتقال داشته‌های حدیثی به شاگردان (ادای حدیث) و دوره بازنشستگی و نبود فعالیت‌های اصلی حدیثی. آن چه در دانش رجال بدان پرداخته شده و مورد توجه است، همان دو دوره وسط (تحمل و ادا) است.

شهید ثانی در تعریف طبقه‌یابی راوی می‌نویسد:

«الطبقة فی الاصطلاح عبارة عن جماعة اشتركوا فی السنن و لقاء المشایخ، فهم طبقة، ثم بعدهم طبقة اخرى و هكذا.»

(الرعاية: ۱۳۴)

فواید طبقه‌یابی

در ادامه این تعریف، مرحوم شهید می‌فرماید:

«و فائده الامن من تداخل المتشابهین و امکان الاطلاع علی التدلیس و الوقوف علی حقیقه المراد من العننه»

مرحوم آیت الله بروجردی بحث مفصلی را در طبقه‌یابی راویان بیان داشته‌اند. طبق مطالب ایشان، فواید طبقه‌یابی را می‌توان در موارد زیر برشمرد:

الف. پی بردن به سقط و افتادگی در سند

محمد بن یحیی، عن سلمه بن الخطاب، عن ابراهیم بن میمون، عن عیسی بن عبدالله ... (کافی ۶/ ۵۳۲)

ابراهیم بن میمون از اصحاب امام صادق ع شمرده شده و طبق طبقه‌شماری مرحوم بروجردی او از بزرگان طبقه پنجم به حساب می‌آید در حالی که سلمه بن خطاب از طبقه هفتم و جزو مشایخ علی بن ابراهیم و محمد بن یحیی است. از این رو، مرحوم بروجردی قائل به ارسال روایت شده و نوشته: «روایه سلمه بن الخطاب عن ابراهیم بن میمون، مرسله بلاریب»^۱

ب. شناخت تصحیفات و تحریفات

شیخ طوسی حدیثی را با این سند نقل می‌کند:

عنه، عن محمد بن عبید، عن عبدالله بن موسی، قال حدثنا نصر بن علی، عن النضر بن سنان، عن ابی سلمه، عن

عبدالرحمن بن عوف، عن ابیه، قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله : شهر رمضان ...

مرحوم بروجردی معتقد است: «عن عبدالرحمن» مصحف «بن عبدالرحمن» است و صحیح آن «عن ابی سلمه بن عبدالرحمن بن عوف» است؛ به دلیل اینکه در فرض اول، ناقل حدیث و راوی از پیامبر، عوف است و این صحیح نیست؛ چرا که عوف در زمان جاهلیت کشته شده است و نمی‌تواند از آن حضرت نقل کند. ولی در فرض دوم، ناقل حدیث و راوی از پیامبر، عبدالرحمن بن عوف خواهد بود که پیامبر را درک کرده است.

ج. قلب در سند:

^۱ الموسوعه الرجالیة: ج ۴ ص ۱۶۷. ظاهراً راوی سقط شده ابراهیم بن محمد الثقفی است.

شیخ طوسی: عنه عن البرقی، عن زراره، عن الحسن بن السری، عن ابی عبدالله علیه السلام...

مرحوم بروجردی می نویسد: «الظاهر ان السند مقلوب و صوابه، البرقی عن الحسن بن السری عن زراره» علت مقلوب بودن سند آن است که مراد از «البرقی» در سند، محمد بن خالد است که در طبقه ششم جای دارد و زراره از طبقه چهارم است. در نتیجه روایت برقی از زراره مرسل است ولی حسن بن سری از طبقه پنجم بوده است.

د. جداسازی راویان مشترک:

با استفاده از این منهج علمی می توان به جداسازی روات مشترک پرداخت؛ مثلاً مرحوم بروجردی در ذیل عنوان ابان بعد از یادآوری راویان او مانند: احمد بن الحسن المیثمی، احمد بن محمد بن ابی نصر، حسن بن علی و شاء، صفوان بن یحیی، جمیل بن دراج و ... می نویسد:

جميع هولاء الذين رووا عن ابان من السادسة والمراد بأبان فيها هو ابان بن عثمان، سوی جمیل، فانه من الخامسة و المراد بأبان فيها هو ابان بن تغلب.

هـ تعیین معصوم:

در ذیل سند تهذیب: احمد بن محمد بن عیسی، عن علی بن احمد بن اشیم، قال قلت لابی الحسن علیه السلام... می نویسد:

الظاهر انه ابوالحسن الثالث علیه السلام و حمله الشيخ علی الثانی علیه السلام، و لذا ذكره فی ضا (اصحاب امام رضا)، و علی بن احمد بن اشیم كما ترى من السابعة...^۱

دیگر کارکردها مثل کشف مذهب (مثل ابان بن عثمان)

ادوار و شیوه‌های طبقه‌نگاری در رجال شیعه:

شیوه اول: طبقه‌نگاری ساده

در این شیوه، معیار و محور، معصومان علیهم السلام بودند و راویان به عنوان اصحاب ایشان ذکر می‌شدند. نمود این شیوه در رجال برقی، رجال طوسی و رجال شیخ صدوق^۲ است.

اشکالات این شیوه:

۱. این شیوه فقط در زمان معصومان علیهم السلام جوابگو است (فقط تا اواسط قرن سوم) و فقط درباره راویانی کارایی دارد که ارتباطشان با معصومان گزارش و ثبت شده است.
۲. اشتراک در طبقه؛ بدین صورت که فراوان اتفاق می‌افتد که یک راوی از اصحاب دو، سه و یا چهار امام بوده است. نتیجه‌اش این است که یک شخص در چهار طبقه حاضر بوده و این، با مفهوم طبقه و هدف از شناسایی آن، ناسازگار است.
۳. مشخص و یکسان نبودن مفهوم «اصحاب» در منابع «طبقه‌نگاری» (توضیح بیشتر آن که: وقتی نام یک راوی ذیل اصحاب یک امام نقل می‌شود، این بدین معنا نیست که آن راوی از آن امام روایت نقل کرده، بلکه ممکن است به صرف ملاقات و یا صرف هم‌زمانی، از اصحاب تلقی شده باشد. نمونه این را در رجال الشیخ به وفور شاهدیم. کوتاه سخن آن که «اصحاب روایت» از «اصحاب لقا» قابل تشخیص نیست.)

شیوه دوم: جمع‌آوری قرائن

در این شیوه، که نمود بارز آن را در رجال نجاشی می‌بینیم، برای شناسایی طبقه راوی از چهار راهکار استفاده شده است:

- ۱) تعیین روایت راوی از معصوم خاص؛ ابان بن عثمان ... روی عن ابی‌عبدالله و ابی‌الحسن موسی علیهماالسلام (نجاشی)
- ۲) اشاره به شاگرد راوی مورد نظر، هنگام ذکر طریق کتاب راوی (کتاب الفهرست)؛ و یا هنگام نقل یک گزارش (مثلاً در رجال کشی)
- ۳) ذکر تاریخ ولادت و وفات راوی (در برخی موارد)^۳ و همچنین مواردی که به یک تاریخ استناد داده می‌شود، در مواردی چون: سال اجازه نقل روایت، سال تدوین کتابش، سال زنده بودن و ملاقاتش و ... در مجموع مرحوم نجاشی در بیش از صد مورد، به ذکر تاریخ و سال می‌پردازد.
- ۴) ذکر نسب کامل راوی تا جایی که شناخت عصر زندگی راوی، قابل تخمین باشد. انتساب کامل معمولاً در مورد مؤلفان هاشمی اتفاق می‌افتد.

^۱ مؤید این ادعا، نقل روایات زیادی از امام رضا علیه السلام توسط علی بن احمد بن اشیم، با یک واسطه است.

^۲ شیخ صدوق کتابی با نام المصایب دارد که از آن به «رجال الشیخ الصدوق» یاد شده است. این کتاب بر اساس طبقات و در پانزده مصباح تنظیم شده و هر مصباح به روایت‌کنندگان از یک معصوم اختصاص یافته است.

^۳ برخی راویان فقط تاریخ ولادتشان معلوم است، برخی فقط تاریخ وفاتشان، برخی هر دو و بسیاری هیچ اطلاعاتی در این خصوص ندارند.

ابان بن تغلب مات فی سنة ۱۴۱ - ابان بن عثمان مات فی سنة ۲۰۰ - احمد بن ادريس مات فی سنة ۳۰۶ - محمد بن حکیم مات فی ایام الرضا علیه السلام و ... علی بن ابراهیم بن هاشم ولد سنة ۲۳۰ و مات فی سنة ۳۱۰ - محمد بن سلیمان بن حسن بن الجهم، ولد فی سنة ۲۳۷ و مات فی سنة ۳۰۱

گرچه این شیوه نسبت به شیوه سابق، کارایی بیشتری دارد ولی ایراد «اشتراک در طبقه» و نبود اطلاعات کافی در زمینه‌های فوق در موارد فراوان، به قوت خود باقی است.

شیوه سوم: ذکر اساتید و شاگردان

گرچه ردّیابی از این شیوه را می‌توان در اصول رجالی یافت، ولی پایه‌گذار این شیوه را می‌توان مرحوم محمدبن‌علی اردبیلی در «جامع‌الرواه و ازاحه الاشتباهات عن الطرق و الاسناد» دانست.

در این شیوه، با استفاده از منابع اصلی حدیث شیعه، شاگردان و اساتید یک راوی استخراج شده است. با این شیوه، تحدید طبقه راوی به شیوه بهتری صورت می‌پذیرد و اشکالات قبلی در آن برطرف شده است؛ گرچه از دید برخی صاحب‌نظران، مشکل عدم طبقه‌نگاری در راویان بعد از قرن پنجم به قوت خود باقی است و اشاره به طبقه راوی به راحتی (مختصراً) میسر نیست. تکمیل این راهکار را در «معجم رجال‌الحدیث» مرحوم خوبی مشاهده می‌کنیم؛ گرچه اشکال پراکندگی نسبت به عناوین مختلف یک راوی در این کتاب ما را در رسیدن به مطلوب تا حدودی با مشکل مواجه می‌سازد.

شیوه چهارم: طبقه‌یابی شمارشی

گرچه مشهور است که مبدع این شیوه، مرحوم آیت الله بروجردی است، ولی اولین شماره‌گذاری راویان را توسط علامه مجلسی شاهدیم.^۱ آیت‌الله بروجردی ضمن نپذیرفتن شیوه شیخ طوسی در کتاب الرجال، اشکالاتی را متوجه آن دانست که در مقدمه دوم «ترتیب اسانید الکافی» بدان پرداخت و منهج خود در تنظیم طبقات را بیان نمود. ایشان ملاک مرزبندی مدت هر طبقه را ۳۰ سال قرار داد؛ چون معتقد بود تفاوت زمانی معمول میان شیخ و راوی ۳۰ سال است. آیت الله بروجردی راویان حدیث را از صحابه تا شیخ طوسی در ۱۲ طبقه مرتب ساخت و در هر طبقه اسامی تعدادی از راویان را ذکر کرد که خلاصه آن بدین قرار است:

شماره طبقه	راویان شاخص
طبقه اول	سلمان، ابوذر، عمار
طبقه دوم	اصبغ بن نباته، کمیل بن زیاد، محمدبن‌ابی‌بکر، عامر بن واثله
طبقه سوم	سلمه بن کهل، محمد بن مسلم‌زهری و ابوحمزه ثمالی
طبقه چهارم	زراره بن اعین و برادرانش، ابان بن تغلب، محمد بن مسلم، ابوبصیر
طبقه پنجم	سماعه بن مهران، عبدالله بن سنان، عبدالله بن مسکان، حماد بن عثمان، حماد بن عیسی، معاویه بن عمار، هشام بن حکم، هشام بن سالم
طبقه ششم	احمد بن محمد بن ابی‌نصر، حسن بن علی بن فضال، حسن بن علی الوشاء، حسن بن محبوب، حسین بن یزید النوفلی، عبدالرحمان بن نجران، عیسی بن هشام، عثمان بن عیسی، علی بن نعمان، محمد بن ابی‌عمیر، محمد بن سنان، یونس بن عبدالرحمن ولادت غالب این افراد حدود سال ۱۴۵ تا سال ۱۶۰ و وفاتشان در حدود ۲۱۰ تا ۲۳۰ بوده است.
طبقه هفتم	احمد بن محمد بن خالد برقی، احمد بن محمد بن عیسی، حسن و حسین بن سعید، حسن بن علی بن عبدالله بن مغیره، حسن بن محمد بن سماعه، حسن بن موسی‌الخشاب، سهل بن زیاد، محمد بن حسان الرازی، محمد بن عیسی بن عبید، معلی بن محمد البصری ولادت غالب این افراد حدود سال ۱۸۵ تا ۲۰۰ و وفاتشان حدود سال ۲۶۰ تا ۲۷۰ بوده است.

^۱ . شمارش طبقات، طبق ترتیبی که علامه مجلسی آورده است بدین شرح است:

- طبقه اول: شیخ طوسی و شیخ نجاشی
 طبقه دو: شیخ مفید و ابن‌غضائری
 طبقه سوم: شیخ صدوق و احمد بن محمد بن یحیی‌الطاهر القمی
 طبقه چهارم: شیخ کلینی
 طبقه پنجم: علی بن ابراهیم قمی و احمد بن ادریس قمی
 طبقه ششم: احمد بن محمد بن خالد برقی
 طبقه هفتم: سعید بن حسین اهوازی
 طبقه هشتم: ابن‌ابی‌عمیر و صفوان بن یحیی که می‌شود از اصحاب امام کاظم
 طبقه نهم: اصحاب صادق علیه‌السلام
 طبقه دهم: اصحاب باقر علیه‌السلام
 طبقه یازدهم: اصحاب امام سجاد
 طبقه دوازدهم: اصحاب‌الحسین و امیرالمؤمنین علیهم‌السلام

مشایخ کلینی، جعفر بن محمد بن مالک الفزاری، محمد بن جعفر بن احمد بن بطه، محمد بن حسن الصفار، محمد بن علی بن محبوب ولادت غالب این افراد حدود سال ۲۳۰ تا ۲۵۰ و وفاتشان حدود سال ۳۰۰ تا ۳۱۰ بوده است.	طبقه هشتم
محمد بن یعقوب الکلینی، احمد بن محمد بن یحیی العطار، حسن بن علی بن ابی‌عقیل عمانی، حسن بن محمد بن جمهور، حسین بن احمد بن ادریس، حسین بن روح، علی بن حسین المسعودی، علی بن الحسین بن موسی بن بابویه، علی بن محمد سمري، محمد بن جریر بن رستم الطبری، ابن حجام، محمد بن علی شلمغانی، محمد بن مسعود عیاشی ولادت غالب این افراد حدود سال ۲۶۰ تا ۲۷۰ و وفاتشان حدود سال ۳۳۰ تا ۳۵۰ بوده است.	طبقه نهم
شیخ صدوق، احمد بن محمد بن حسن بن ولید، احمد بن عمران (ابن جندی)، احمد بن محمد بن سلیمان الرازی ابی‌غالب، محمد بن ابراهیم نعمانی، محمد بن احمد بن جندی الاسکافی، محمد بن اسحاق ندیم (صاحب الفهرست)، محمد بن عبدالله مفضل شیبانی، هارون بن موسی تلعبری ولادت غالب این افراد حدود سال ۲۹۰ تا ۳۱۰ و وفاتشان حدود سال ۳۶۰ تا ۳۸۰ بوده است.	طبقه دهم
شیخ مفید، احمد بن علی بن عباس بن نوح سیرافی، حسین بن عبدالله غضائری، علی بن احمد بن عباس (پدر نجاشی)، سیدمرتضی علم الهدی، علی بن محمد خزاز رازی، وفات غالب این بزرگان حدود سال ۴۰۰ تا ۴۳۰ بوده است.	طبقه یازدهم
احمد بن علی بن احمد بن عباس نجاشی، تقی بن نجم حلبی، سالار بن عبدالعزیز دیلمی، محمد بن حسن بن علی الطوسی، محمد بن علی الکرآجکی وفات غالب این بزرگان حدود سال ۴۵۰ تا ۴۶۰ بوده است.	طبقه دوازدهم

آیت الله بروجردی با این مبنای طبقاتی به تحدید طبقه راویان از ائمه علیهم السلام نیز پرداخته است و چنین می‌نگارد:
ان الذین رووا عن امیرالمؤمنین علیه السلام عامتهم من الطبقة الاولى والثانية، بل و کذا الرواة عن الحسنین علیهما السلام، و اما الرواة عن علی بن الحسنین علیهما السلام فهم من احدى هاتین الطبقتین او من الثالثة...^۱
سید بروجردی، همچنین از زمان شیخ طوسی تا دوره محدث نوری را در بیست و چهار طبقه استخراج کرده که اول آن‌ها شیخ طوسی و آخرش محدث نوری است. صاحب کفایه را هم که استاد خودش است را ذکر می‌نماید.^۲

^۱ . بدین شرح: طبقه اول و دوم راویانی هستند که از امام امیرالمؤمنین و از امام مجتبی و امام حسین علیهم السلام نقل می‌کنند. طبقه سوم: از امام سجاد روایت نقل می‌کند و طبقه چهارم: از امام باقر به‌طور اغلب و طبقه چهارم و پنجم: از امام صادق که طبقه پنجم اکثرشان از امام صادق روایت نقل می‌کنند و از امام کاظم هم همین طبقه نقل می‌کند بنابراین، روات امام صادق طبقه چهارم و پنجم است و روات امام کاظم فقط طبقه پنجم است که از امام رضا علیه‌السلام روایت نقل می‌کنند طبقه ششم است و طبقه ششم و هفتم از آقا امام جواد روایت نقل می‌کنند و طبقه هفتم به‌طور اغلب و هشتم به‌طور نادر از امام هادی و امام عسگری روایت نقل می‌کند و اما سفراء آقا بقیه الله الاعظم طبقه هفتم می‌شود اولین نائب که عبارت است از عثمان بن سعید عمری این طبقه هفتم هست طبقه هشتم محمد بن عثمان بن سعید عمری است و طبقه نهم نائبان دیگر که از آقا روایت نقل می‌کنند: حسین بن روح و علی بن محمد سمري.

^۲ . لازم به ذکر است که مرحوم سید علی اصغر چالقی بروجردی (م ۱۳۱۳) با نگاشتن کتاب طرائف المقال فی معرفة طبقات الرواة^۳ قبل از آیت الله بروجردی بدین شیوه همت گمارد.

تعیین طبقه راوی

با توجه به مطالب فوق، برای شناسایی طبقه راوی می‌توان از چند راهکار ذیل بهره جست:

(۱) تعیین معصوم (ع) معاصر، با استفاده از منابع ذیل:

- الف. منابع اختصاصی طبقه‌یابی رجال، مانند: رجال برقی و رجال طوسی؛
- ب. منابع رجالی دیگر، مانند: فهرست نجاشی، فهرست طوسی، رجال کشی
- ج. اسناد روایات^۱

(۲) تعیین اساتید و شاگردان، که در منابع ذیل می‌توان به آن دست یافت:

الف. اصول رجالی

۱. با ذکر طریق راوی

۲. ذکر گزارشات مختلف

۳. تصریح به روایت و شاگردی شخصی از شخص دیگر (مثلاً در ترجمه جمیل بن دراج آمده: أخذ عن زرارة. یا در ترجمه

ابان بن عثمان آمده: أخذ عنه معمر بن مثنی)

ب. جوامع رجالی، که در دو جامع رجالی، بدان به تفصیل پرداخته شده است:

۱. جامع الرواة/ اردبیلی

۲. معجم رجال الحدیث/ خوبی

ج. اسناد روایات (مبنای کار دو جامع رجالی پیشین در تعیین اساتید و شاگردان، اسناد روایات بوده است).

(۳) بهره‌گیری از طبقه‌یابی شمارشی، که توسط عالمان ذیل در شیعه پایه‌ریزی شد:

۱. علامه مجلسی (م ۱۱۱۰)

۲. چاپلوقی بروجردی (م ۱۳۱۳)

۳. آیت الله بروجردی (م ۱۳۸۰)

(۴) استفاده از دیگر قرائن، چون:

الف. سال وفات

ب. سال زنده بودن

ج. گزارشات حاکی از زمان زندگی^۲

د. ذکر نسب کامل راوی و ...

قرائن فوق را می‌توان از: اصول رجالی، کتب تراجم و منابع تاریخی بدست آورد.

^۱ در برخی موارد، شخصی در منابع رجالی، جزو اصحاب یک امام خاص به حساب نیامده است، ولی در اسناد روایات، شاهد روایت آن راوی از آن امام هستیم. برای نمونه، به روایات ابراهیم بن هاشم از امام رضا علیه السلام و روایات محمد بن سنان از امام صادق علیه السلام مراجعه نمایید.

^۲ مانند آنچه از ترجمه ابراهیم بن محمد بن سعید بن هلال الثقفی در رجال نجاشی بدست می‌آید: «و یقال: إن جماعة من القمیین كأحمد بن محمد بن خالد وفدوا إليه و سألوه الانتقال إلى قم، فأبی»